

№ 18-105/25
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Факультет психології, політології та соціології
Кафедра політичних теорій

438

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

052 «Політологія»

на тему:

**«М'ЯКА СИЛА В СУЧАСНІЙ ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ: ЗАГРОЗИ І
ВИКЛИКИ»**

Виконав: здобувач 4 курсу

галузь знань: 05 «Соціальні та
поведінкові науки»

спеціальність 052 «Політологія»

Доценко Володимир Миколайович

Керівник: д.політ.н., проф.

Мамонтова Е.В.

Рецензент: к.іст.н., доцент Сушко
А.І.

Кількість балів: _____

Зачислено
на «Вісник»
06.06.2023

Одеса – 2023

Зміст

Вступ.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ «М'ЯКОЇ СИЛИ» В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ	6
1.1 Означення терміну «м'яка сила»	6
1.2. Інструменти та методи використання «м'якої сили».....	9
1.3. Поняття «впливу» в політичному дискурсі.....	14
РОЗДІЛ II «М'ЯКА СИЛА» В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ «ГІБРИДНИХ ВІЙН» ХХІ СТОЛІТТЯ.	21
2.1. Місце та роль м'якої сили в зовнішній політиці Російської Федерації	21
2.2. Соціальні мережі як дієвий інструмент зовнішньополітичного впливу (на прикладі Російської Федерації).....	28
2.3. Співвідношення «м'якої сили» з гібридною реальністю	35
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

Вступ

Актуальність теми обумовлена тим, що у нових геополітичних умовах на початку XXI століття держави змагаються за збереження свого впливу на світ або в межах певного регіону. Це протистояння відбувається за двох основних тенденцій: глобалізації (регіоналізації) та формування геополітичних центрів світу. Глобалізаційні процеси та створення світового інформаційного суспільства викликали використання нового механізму геополітичного впливу - м'якої сили.

У сучасному світі, який зіткнувся з глобальними викликами і загрозами, провідні країни змагаються за ресурси, комунікації, ринки збуту, розширення сфер впливу та інше. Головним механізмом геополітичного протистояння стали «гібридні війни», що стали інструментом впливу на світовій арені. У сучасному світі, який зіткнувся з глобальними викликами та загрозами, Росія з усієї сили змагається з провідними країнами за ресурси, комунікації, ринки збуту, розширення сфер впливу та інше. Головним механізмом геополітичного протистояння стали «гібридні війни», які Росія використовує як інструмент впливу на світовій арені. Сьогодні Росія активно здійснює вплив на Європу, оскільки цей континент містить значні запаси природних ресурсів, має розвинений технологічний потенціал, найбільш розгалужену мережу континентальних транснаціональних комунікацій та розташовані найвигідніші геополітичні і геостратегічні точки світу, контроль над якими дає істотну економічну або військову перевагу.

Ця робота є теоретично актуальною, оскільки вона досліджує особливості зміни владних стратегій впливу та аналізує поняття «глобальна політика», «вплив» та «м'яка сила», які досить слабо представлені в роботах українських науковців. Крім того, практична науковість цієї роботи полягає в дослідженні способів протидії

сьогоднішній «силі» Росії у світі, та в цілому у Європі, на тлі ведення нею агресивної війни.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Для написання даної роботи була використана широка теоретична база відомих українських та зарубіжних фахівців в галузі геополітики, політичної науки, філософії та історії. Зокрема, використані праці американських дослідників неолібералізму, таких як Дж. Най, Р. Коен, Ю. Габермас, Р. Дарендорф та Б. Барбер, які аналізували феномен «глобальна політика» з використанням структурно-функціонального та системного підходу. Дослідники міжнародної політики, такі як Б. Г. Лідделл-Харт та А. Джордж, Джозеф Най, проаналізували та розробили загальні принципи та засоби використання «м'якої сили». Крім того, українські науковці В. Деркачев та Н. Шульга проводили дослідження щодо особливостей ведення Російською Федерацією «гібридної війни» проти України.

Мета бакалаврської роботи полягає в комплексному дослідженні глобальної політики, яка полягає у вивченні стратегій та цілей світових держав, але головним чином Росії, а також виявленні особливостей їх застосування за допомогою "м'якої сили", що є інструментом боротьби провідних країн світу за геополітичне панування. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати низку завдань, а саме:

- дослідити генезу та ступінь дослідження феномену «м'якої сили»;
- розкрити зміст поняття «вплив» в політичному дискурсі;
- ресурсний потенціал та окреслити технології «м'якої сили» в сучасній світовій політиці;
- визначити змісту гібридної реальності та проаналізувати її прояв в умовах глобальної політики з урахуванням впливу РФ;

Об'єкт дослідження – світовий політичний процес.

Предметом дослідження є м'яка сила як інструмент зовнішньої політики сучасних держав.

Методи дослідження були визначені метою, завданнями та складністю бакалаврського дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. У дослідженні використовувалися такі методи як аналіз, що дозволив вивчити етимологію і ступінь наукового дослідження феномену «м'якої сили» та поняття «вплив»; системний, що дозволив проаналізувати та дослідити складові елементи технології «м'якої сили»; історичний – передумови формування феномену «м'якої сили», на прикладі подій XX та XXI ст., опису та спостереження – що дозволив проаналізувати та визначити особливості застосування «м'якої сили» на прикладі Європи й України.

Структура та обсяг бакалаврської роботи. Відповідно до поставленої мети і завдань структура роботи складається із вступу, двох розділів, що об'єднують 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

Ключові слова: м'яка сила, політичний вплив, геополітика, Російська Федерація, гібридна війна.

Key words: soft power, political influence, geopolitics, Russian Federation, hybrid warfare.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ «М'ЯКОЇ СИЛИ» В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ

1.1 Означення терміну «м'яка сила»

У сучасному світі, який характеризується багатьма полюсами впливу, більшість методів зовнішньої політики держав, що були ефективними та популярними в минулому, стали менш важливими в кінці XX століття. У XXI столітті засоби непрямой дії, такі як політика «м'якої сили», стають все більш популярними і їх ефективність доводиться кожен день.

Протягом усієї історії людства головним засобом досягнення домінування у світі або впливу на інші держави була військова потужність країни. Османська імперія протягом кількох століть займала домінуючу позицію в світі, не завдяки своїй культурній або дипломатичній політиці, а саме завдяки могутній армії. Проте з часом політичні лідери країн розуміють, що постійне ведення війн з метою досягнення домінування є дуже витратним і неефективним. Саме тоді починають активно шукати альтернативні методи досягнення цілей, які б не базувалися на застосуванні «жорсткої сили».

У сучасному світі глобалізації, одним із найефективніших способів впливу на інші держави є так звана «м'яка сила» (англ. «soft power»), що передбачає здатність держави впливати на глобальну громадську думку шляхом використання таких ресурсів, як глибина і привабливість цінностей і традицій національної культури, наукові та освітні досягнення, а також вміння переконувати у своїй правоті та здобувати симпатії різних верств населення з інших країн.

Перш ніж розглядати можливості використання «м'якої сили», важливо розібратись у походженні цього терміну, який пов'язують з ім'ям

американського політолога Джозефа Ная, автора всесвітньо відомої праці «М'яка сила: засоби досягнення успіху у світовій політиці» з 1990 року. У своїй роботі Най вказує на те, що матеріальні елементи сили держави, такі як військова та економічна міць, можна вважати «жорсткою силою», тоді як духовні елементи є «м'якою силою». [1]

Він також зазначає, що «жорстка сила» втрачає свою ефективність як засіб протидії, оскільки має недовготривалий ефект, який зникає при знятті підтримуючого тиску. Напруга, яку необхідно зберігати, знижується зі зменшенням силового компонента, що призводить до зниження ефекту «жорсткої сили». Прикладом такої ситуації є Лівія у 2011 році, де після повалення режиму Муаммара Каддафі за підтримки НАТО, конфлікт продовжувався, коли сили НАТО покинули країну. Аналогічна ситуація була в Югославії в 1999 році після завершення операції "Союзна сила" та виведення сил НАТО.

Хоча термін «м'яка сила» був вперше введений Джозеф Най у 1990 році, концепція самої м'якої сили має коріння в роботах Х. Моргентау, К. Кнорра і Р. Клайна. Наприклад, Х. Моргентау в своїх працях виділяє дев'ять елементів національної потужності, які включають географічне положення, природні ресурси, промисловість, військовий потенціал, склад населення, національний характер, національну самосвідомість, якість дипломатії та якість уряду. Ці елементи тісно пов'язані з нематеріальними джерелами влади, зокрема з м'якою силою [2]. А. Каррпіш також відзначає важливість влади над думками для досягнення політичних цілей, яка, хоч і корелюється з військовою та економічною міццю, має не менш значення. Згідно з Френчем, існує п'ять основ влади: нагороди, примус, закони, референти і експерти. М'яка сила може бути вважана своєрідним референтом влади, яка заснована на привабливості, і визначає вплив на інші держави [2, с. 302].

Отже, можна зробити висновок, що в сучасному світі концепція «м'якої сили» стає все більш домінуючим засобом зовнішньої політичної стратегії країни. Це полягає у здатності досягати бажаного результату шляхом залучення союзників на добровільній основі, а не за допомогою примусу або подачок, як якраз і зазначає Джозеф Най у своїй роботі: «М'яка сила – це здатність добитись бажаного результату на основі добровільної участі союзників, а не за допомогою примусу або подачок» [3]

Привабливість «м'якої сили» пояснюється тим, що вона здійснюється без застосування зброї, що є більш престижним і вигідним для держави, ніж використання «жорсткої сили». З цієї причини навіть великі держави прагнуть включити «м'яку силу» до свого арсеналу. Час класичної дипломатії проходить зі значними змінами, а «м'яка сила» володіє більш гнучким арсеналом інструментів, ніж ті, що належали до класичних зразків. Вона охоплює різні аспекти, такі як: підтримку економічних проектів та відкриття перспективних ринків; забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки; вирішення проблем, пов'язаних зі зміною клімату; співпрацю в галузі науки та технологій; розвиток культурних та гуманітарних зв'язків; підтримку співвітчизників за кордоном; програми допомоги розвитку зарубіжних країн та надання гуманітарної допомоги.

У сучасному світі, під поняттям «м'якої сили», розуміється особлива форма управлінської політики, що ґрунтується на застосуванні методів впливу, які не передбачають використання насильства, але забезпечують досягнення геостратегічних цілей. Порівняно з «жорсткою силою», «м'яка сила» дає можливість отримувати результати, що зберігаються на довготривалий період і не вимагають постійного тиску ззовні. Хоча володіння потенціалом «жорсткої сили» є важливим для національної безпеки, необхідно розуміти, що повної геополітичної переваги можна

досягти лише за умови використання комбінації жорстких і м'яких методів впливу.

1.2. Інструменти та методи використання «м'якої сили»

Сучасні передові держави використовують м'яку силу як ефективний інструмент для досягнення свого домінування у світі. Фундатор ідеї про м'яку силу, Дж. Найом, вказує, що вона базується на трьох основних ресурсах: культурі, політичних цінностях та зовнішній політиці, коли вона розглядається як легітимна і має моральний авторитет. Концепція м'якої сили постійно розширюється і розглядається як вузьке тлумачення, що схоже на культурний вплив, так і широке тлумачення, яке включає в себе невійськову силу, культурну силу та економічну міць. Ця концепція є важливим інструментом для досягнення геостратегічних цілей, оскільки дозволяє досягати результатів, які зберігаються протягом тривалого часу і не потребують постійного зовнішнього тиску.

Дж. Найт в своїй роботі досліджує три типи ресурсів м'якої сили - культуру, економіку та зовнішню політику, та визначає три головні стратегії їх використання. Починаючи з ресурсу культури та історичної пам'яті, автор обговорює стратегії використання цього ресурсу. У своїй роботі, Дж. Найт, за вказівкою колишнього радника президента США з національної безпеки Зб. Бжезинського, зазначає, що культурний порядок був однією з причин деградації та розпаду Радянського Союзу. Бжезинський пояснював, що «багато атрибутів американської політичної і соціальної культури» були сприйняті позитивно коаліцією, очолюваною США. [3, с. 121 – 122]

Культурно-ідеологічний розкол є однією з ключових причин розпаду Радянського Союзу. Популяризація західних ліберальних ідей та культури в країні з ідеологічним укладом відіграла роль стимулу для населення приймати активні дії для зміни режиму. Західна культура пропонувала

високий рівень життя, тоді як в Радянському Союзі були проблеми з дефіцитом та сірістю повсякденного життя. Це спричинило занепокоєння серед населення та ставило під сумнів необхідність курсу на соціалізм. На зразок цитати з «Книги правителя області Шан» в Стародавньому Китаї, що говорить про необхідність опанування розумом та серцем людей для ефективного управління їхньою силою. [4, с. 95 - 20.]

Зазвичай, під терміном «м'яка сила» розуміють стратегію розвитку країни, яка включає сильну ідентифікацію її ідеології та цінностей, привабливість її соціальної моделі та розвиткової стратегії, здатність народу об'єднуватися, креативну енергію та культурний вплив на міжнародну арену. Усі ці елементи мають духовний характер. Якщо «м'яка сила» є невидимою і непомітною, вона може проникати скрізь.

Країни-лідери світу відрізняються у визначенні пріоритетів щодо використання «м'якої сили». У Великобританії це передача англосаксонських політичних цінностей, у Німеччині - просування німецької мови та культури за допомогою інститутів, таких як інститути Гете, у Італії - на підтримці культурно-історичних цінностей, у Китаї - на розвитку інструментів несилового впливу та захисту китайської культури від конкуруючих з нею міжнародних суб'єктів, таких як інститути Конфуція, а в США - на пропаганді американських політичних та економічних цінностей, а в Євросоюзі - на підтримці європейських соціальних та культурних цінностей. Важливими компонентами сучасної культурної дипломатії є національна культурна спадщина, популярна художня культура, вища освіта, наука, спорт та туризм. У нашому сучасному світі культурна сфера стала полем боротьби між державами, які намагаються встановити свою гегемонію, і тими, які намагаються зберегти свій суверенітет.

Другим важливим ресурсом «м'якої сили» є економічна могутність, яку також можна назвати економічною дипломатією. Під економічним впливом розуміється не тільки сама економічна модель, але і інвестиційна діяльність та програми допомоги для розвитку.

В останні роки, у зв'язку з активними глобалізаційними процесами спостерігається зростання економічного компоненту міжнародних відносин, так званого економічного виміру дипломатії. Сильна економіка є привабливою для кожної держави саме як певний інструмент, так як вона може збільшити потенціал «м'якої сили». Держави активно реалізують свою економічну могутність, зовнішню торгівлю, інвестиції за кордоном, присутність в інших країнах для створення певної, хоча зазвичай і неформальної прив'язки до себе, впливу в своїх інтересах на їх внутрішню і зовнішню політику. Диференціюючи поняття економічної сили, можна говорити про фінансову силу, що визначає рівень розвитку промисловості, аграрного сектору, інфраструктури, сфери послуг [5, с. 256] У свою чергу, можна говорити і про комерційну силу. Зовнішня торгівля вважається традиційним індикатором економічної сили, але в сучасних умовах її показником є не тільки обсяг торгівлі, а і ефективність її структури [6, с. 104] Фінансову силу визначають такі країни, як Велика Британія, Сінгапур, США, Швейцарія, які мають розвинену промисловість, аграрний сектор, інфраструктуру та сферу послуг. Комерційну силу мають США, Японія та ЄС.

У 1947 році США використовувала свій статус, вплив і економічну потужність, щоб реалізувати «План Маршалла», програму економічної допомоги для країн Європи після Другої світової війни. Хоча ця програма мала альтруїстичну мету надання допомоги, її головною метою було поширення західних, капіталістичних ідей та активна протидія поширенню соціалізму, який вважався загрозою для США. Допомогу отримала

Туреччина, яка не зазнала прямого впливу Другої світової війни, але займала вигідне геополітичне становище. Розміщення на її території баз і ракет стало вагомим інструментом впливу на СРСР, і це стало причиною кризи ракетної загрози на Кубі в 1962 році, коли США взаємно вивела свої ракети з Куби та Туреччини. Все почалося з грошей.

Економічна глобалізація дала поштовх розвитку економічної дипломатії як ключового фактора зовнішньої політики. Однак, змінюючийся характер глобалізації впливає на концепцію дипломатії загалом, і зокрема на економічну дипломатію. Наприкінці 1980-х років, глобалізація була пов'язана з діяльністю транснаціональних корпорацій, які відігравали важливу роль у формуванні державної зовнішньої політики. Активні глобалізаційні процеси привели до появи нових ризиків, які пов'язані з нерівномірним розвитком різних регіонів світу через нерівні стартові позиції та внутрішні потенціали, а також загрозами масштабних фінансово-економічних криз.

Перш за все, головна мета економічної дипломатії - це розширення контактів з іноземними країнами і захист інтересів вітчизняного бізнесу на міжнародних ринках. У світі, де країни взаємодіють все більше, ефективне регулювання зовнішніх факторів та розвиток глобальних і багатосторонніх інститутів, які відповідають за формування міжнародного бізнес-середовища, є необхідністю. Економічну дипломатію можна розділити на дві групи: підтримку окремих компаній і галузей, а також підтримку і захист національних інтересів в цілому. Ці групи інструментів часто взаємопов'язані, але в окремих ситуаціях можуть суперечити один одному. Економічні інструменти використовуються в кризових ситуаціях, для забезпечення економічної безпеки та тиску на контрагентів. Прикладом використання економічної дипломатії може слугувати фінансова політика США щодо британського фунта стерлінга в епоху Суецької кризи 1956-

1957 рр. У свою чергу, країни ЄС використовують санкції як інструмент економічної дипломатії менше, і зазвичай під натиском США як свого головного економічного і політичного партнера [7, с. 114] Один з найбільш яскравих прикладів використання економічних важелів - це багаторічне ембарго та економічна блокада США проти Куби, яке було встановлено з метою забезпечення необхідної політичної підтримки.

Зараз сучасна економічна дипломатія все більше залучає національний бізнес до процесу прийняття рішень. Як зазначає Дмитро Кузнецов, експерт з міжнародних відносин, «позиції приватного сектора можуть і повинні впливати на переговорну позицію і положення країни на глобальному або регіональних ринках». Це пояснюється тим, що лише компанії мають найкращі знання про те, де і як інвестувати і продавати товари та послуги в інтересах зростання добробуту своєї країни.

Розбивка процесу створення доданої вартості та розподіл функцій між різними країнами відображає зростаючу інтеграцію міжнародного виробництва, що базується на спільних стратегіях кількох ТНК. Це призводить до зміни характеру міжнародних економічних відносин і переносу акценту з державних на корпоративні конкурентні переваги.

Як зазначено в статті Forbes, «для того, щоб мати успіх в економічній дипломатії, необхідно враховувати позиції приватного сектора, оскільки вони можуть відігравати важливу роль в переговорній позиції та положенні країни на глобальних ринках». Наприклад, у випадку з санкціями проти Росії, компанії в першу чергу відчувають негативні наслідки, що підкреслює важливість участі приватного сектора в процесах прийняття рішень про зовнішньоекономічну діяльність країни. [8]

Крім того, як зазначено в дослідженні McKinsey, капітал домінуючого числа найбільших ТНК зазвичай належить одній країні, хоча самі компанії можуть оперувати на багатонаціональній основі. Це

може створювати конфлікти відносин між країнами, де мають своїх корпоративних гігантів, і тими, які не мають таких компаній, що сприяє ускладненню економічних відносин між ними. [9]

Отже, у процесах прийняття рішень про зовнішньоекономічну діяльність країни, національний бізнес має великий вплив.

Важливо зупинитись на Росії, саме на якій впродовж декількох років активно використовували економічну дипломатію як певний засіб зупинення імперських амбіцій. Однак на даний момент Росія під економічними санкціями з боку кількох країн, включаючи США, ЄС, Австралію, Канаду, Японію та інші, після анексії Криму у 2014 році. Санкції спрямовані на ключові галузі російської економіки, зокрема нафтову, і блокують доступ до технологій для освоєння арктичних, сланцевих та важко видобувних родовищ нафти. Санкції також стосуються банківського сектору та агропродовольчого імпорту, що спричинило різке звуження географічної та продуктової диверсифікації в цих галузях. Внаслідок санкцій у 2015 році Росія зазнала втрат, що склали 3,7% ВВП [10].

1.3. Поняття «впливу» в політичному дискурсі

М'яка сила та політичний вплив є взаємопов'язаними концепціями, які використовуються для досягнення політичних цілей без примусу чи насильства. М'яка сила охоплює такі інструменти, як культура, мова, освіта, економічні зв'язки, дипломатія та інше, що робить країну привабливою для інших. Вона може впливати на переконання, цінності та поведінку інших держав. Політичний вплив, з свого боку, полягає у використанні державної влади, дипломатичних зусиль і стратегій для забезпечення своїх інтересів та досягнення своїх цілей. М'яка сила може бути важливим інструментом політичного впливу, оскільки вона здатна

створювати благоприємне середовище для політичних переговорів, залучення союзників та стабілізації відносин між державами.

Хоча «політичний вплив» не є новою категорією в політичній науці, він все ще погано висвітлений в політологічній літературі та не має чіткого термінологічного визначення. Поняття впливу постійно використовується в повсякденному житті та при аналізі політичних подій. Для початку, необхідно надати термінологічне визначення поняттю «політичний вплив», хоча важко дати йому чітке визначення. Можна використовувати термін «вплив» з приставкою «політичний», щоб надати найбільш точне тлумачення цього поняття.

Відповідно до тлумачного словника, поняття вплив означає, що ви впливаєте на людей або на ситуацію, надаючи їм вплив (через слова, приклад тощо), щоб змінити ситуацію так, як вам потрібно або як вважаєте краще [27, с. 86 – 55.]

Також існують інші визначення впливу, наприклад, це може бути «суть дії влади авторитету» або «дія, яку справляє хтось або щось на когось або щось, наприклад, історична особа на інших людей та суспільні процеси, або власне вплив суспільно-політичного процесу на долі людей, партій, рухів, держав» [28] У цьому контексті поняття авторитет пов'язане з впливом. У соціології вплив визначається як «цілеспрямована зміна уявлень, поглядів, поведінки особи або групи шляхом діяння; одна з форм реалізації влади» [29, с. 63 - 51.]

Під впливом розуміється процес, який виникає на різних рівнях існування матеріальних явищ та їх властивостей, внаслідок взаємодії двох чи більше рівно впорядкованих систем і призводить до зміни структури чи стану принаймні однієї з цих систем [30, с. 132 – 49] Це розуміння впливу відрізняється від популярного буденного розуміння. Окрім того, для повнішого розуміння проблеми необхідно включити два основні

визначення психологічного впливу, які найчастіше зустрічаються в літературі. Одне з них стверджує, що психологічний вплив полягає в тиску на стан, думки, почуття і дії іншої людини за допомогою винятково психологічних засобів, і кожна людина може відповісти на цей вплив. [31, с. 225]. Тут вплив описується не тільки як одностороння «дія» або «тиск» суб'єкта на об'єкт, але також як можливість об'єкта відповісти на цей вплив, тобто протистояти йому. Оскільки цілі нашого дослідження не стосуються механізмів протидії психологічному впливу, ми не будемо детально розглядати ці питання.

Друге визначення, яке ми цитуємо, належить В.Г. Криську, який стверджує, що психологічний вплив - це активність людей, спрямована на інших людей (окрему особу, групу або колектив), що здійснюється за допомогою різних форм і засобів, і спричинює зміну психологічних характеристик особистості (поглядів, думок, взаємин, цінностей, мотивів, установок та стереотипів поведінки), групових норм, суспільної думки або переживань людей, які впливають на їх діяльність та поведінку. [32, с. 148].

Іншими словами, «політичний вплив» можна визначити як здатність політичного діяча бажаним для нього способом впливати на поведінку інших осіб. Це можуть бути ненасильницькі дії з метою зміни існуючого стану суспільства, інституту або окремої людини.

Можна зробити висновок, що розрізнити політичну владу та політичний вплив є складним завданням. Влада може бути розглянута як одна з форм політичного впливу, оскільки вона є засобом впливу на інших. Основна відмінність між владою та впливом полягає у тому, що влада базується на санкціях, таких як насильство або загроза його використання, якщо підлеглий не слідує велінню або наказу. З іншого боку, вплив означає зміну поведінки чи способу життя особи, яка наслідують приклад або раду

іншої особи, без використання насильства або загрози його застосування.
[33, с. 53]

Це твердження висуває кілька важливих ідей, таких як те, що влада є формою впливу, вплив включає в себе владний компонент і вплив передбачає зміну. Однак, цей підхід може бути підданий критиці з кількох причин.

По-перше, з логічної точки зору, політичний вплив та політична влада - це різні явища, і жодне з них не може включати в себе інше або бути його компонентом.

По-друге, будь-який вплив не просто передбачає можливість зміни, але також призводить до неї. Впливаючи, ми змінюємо щось. Тому вплив і зміна - це два нерозривно пов'язаних між собою процеси. Однак, існує певна плутанина між поняттями «вплив» та «зміна», яка може призвести до неточностей в розумінні цих термінів.

Нарешті, важливо зрозуміти, що вплив дійсно має можливість змінити щось, але сама зміна є результатом впливу, а не частиною його.

Це висловлювання вказує на те, що Гаджиев розуміє політичний вплив як здатність впливати. Проте це призводить до двох проблем. По-перше, зведення поняття вплив до здатності впливати не відповідає дійсності, адже ці поняття різні. По-друге, характеризувати вплив як здатність впливати зводить дію до її джерела і процес до його можливості.

Щоб розкрити сутність політичного впливу, необхідно розглянути різні підходи до аналізу цього поняття. Більшість науковців вважають, що політична діяльність та політична влада є основами політичного змісту, включаючи політичний вплив. Політичний вплив є результатом політичної діяльності та використання політичної влади, які є основними складовими політичного життя. Отже, політичний вплив повинен розумітися як

результат політичної діяльності, а не просто як здатність впливати. [34, с. 74]

Сьогодні, більшість прикладів політичного впливу можна спостерігати на міжнародній арені, де діяльність більшості міжнародних об'єднань заснована на політичній вазі їх учасників. Наприклад, Велика сімка та Шанхайська організація співдружності є прикладами міжнародних організацій, які об'єднують найбільш впливові країни, такі як США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Японія, Італія, Канада та Європейський союз, який, хоча і не є членом, активно бере участь у їх діяльності. В той же час, менш впливові країни не допускаються до цих організацій. Ці організації дозволяють державам-лідерам на міжнародній арені вирішувати найбільш актуальні глобальні питання, зокрема через їх економічні, ідеологічні та інтелектуальні ресурси.

Більшість країн та міжнародних організацій використовують політичний вплив для досягнення своїх метою. Це ілюструється прикладами, такими як Європейський союз, який завдяки своїй економічній політиці займає впливову позицію на світовій арені, або Китай, який має значний вплив на африканському континенті завдяки економічній та військово-політичній діяльності. Китай надає допомогу ряду африканських держав, пропонуючи їм угоди на обмін сировини на інфраструктуру, такі як дороги, школи та міста, а також створює військові бази для забезпечення стабільності в цих країнах. У свою чергу, ці держави надають можливість китайським компаніям добувати корисні копали та показують лояльність до уряду КНР. [35 с. 44–56]

Отже, політичний вплив може бути здійснений за допомогою політичного інституту та політичного режиму. Політичний інститут є засобом політичного впливу, тоді як політичний режим є способом його здійснення. Ці явища є необхідними умовами та факторами політичного

впливу, які містять в собі його особливі закони та утворюють механізм здійснення політичного впливу. Вивчаючи ці явища, ми можемо зрозуміти закони політичного впливу та способи, якими політики здійснюють своє призначення.

Аналіз сутності політичного впливу показує, що він є фактором здійснення соціального управління та керівною функцією в системі соціального управління. Таким чином, політичний вплив має ще одну грань, яка вимагає уваги та розуміння.

В умовах гібридних війн, де конфлікти все частіше ведуться не тільки військовими засобами, але й за допомогою політичних, економічних, інформаційних та кібернетичних інструментів, важливо чітко розрізнити поняття «сила» та «вплив».

Сила в контексті гібридних війн зазвичай означає використання фізичної або військової потужності з метою підкорення чи контролю над іншою державою або регіоном. Це можуть бути військові операції, вжиття санкцій, блокади та інші прямі впливові заходи, спрямовані на досягнення власних цілей.

Отже, вплив означає здатність змінювати думки, переконання та поведінку інших держав або груп. Вплив може бути досягнутий шляхом м'яких сил, таких як культурна дипломатія, добросусідство, гуманітарна допомога, економічні стимули та інші заходи, спрямовані на зміну уявлень і ставлення до держави чи регіону.

У світі сучасних геополітичних викликів, важливо усвідомлювати, що сила вкладає в політичний вплив не обмежується лише військовою потужністю. Способи м'якого впливу, які ми розглянули, виступають альтернативою використанню примусу та насильства, і можуть бути більш ефективними у досягненні бажаних результатів.

Цей підхід особливо важливий в контексті сучасних гібридних конфліктів, де військова сила і політичний вплив взаємопов'язані і використовуються в поєднанні. У таких умовах важливо розрізняти поняття «сила» та «вплив», а також використовувати відповідні стратегії для забезпечення мирного розв'язання конфліктів та досягнення політичних цілей.

Актуальним і яскравим прикладом для демонстрації висновків будуть дії Росії. Росія використовує м'які сили та засоби впливу для зміни уявлень про себе у світі та збільшення свого впливу. Наприклад, Росія використовує свій газовий експорт для залучення партнерів та створення залежності від свого енергетичного ресурсу.

Отже, у міжнародних відносинах важливо розуміти, що сила та вплив є різними концепціями та мають різні наслідки. Використання засобів впливу, які базуються на м'яких силах, може бути більш ефективним і довгостроковим рішенням для досягнення політичних цілей, аніж силове втручання та застосування примусових заходів.

РОЗДІЛ П «М'ЯКА СИЛА» В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ «ГІБРИДНИХ ВІЙН» ХХІ СТОЛІТТЯ.

2.1. Місце та роль м'якої сили в зовнішній політиці Російської Федерації

Зміни в сучасному світі й посилена конфронтація між Заходом і Росією ставлять питання про зміну співвідношення між силовими і несиловими інструментами впливу в міжнародних відносинах. Сьогодні можна впевнено говорити, що ризик війни між провідними світовими державами сягнув найвищого рівня з початку 80-х рр. минулого століття. Як і за часів СРСР і холодної війни загроза з боку Росії носить системний характер. Дослідження ілюструє відмінності у сприйнятті та використанні інструментів м'якої та жорсткої сили в ЄС і Росії, відображає теоретичну та практичну еволюцію м'якої сили і пояснює загальні тенденції. [11]

Радянський Союз мав значний потенціал для реалізації політики м'якої сили, що базувалася на глобальному проєкті з універсальними цінностями. Проте, після обвалу Радянського Союзу в 1991 році, Росія втратила цей потенціал і зазнала зміни світогляду своїх еліт.

Європейський союз, у свою чергу, є проєктом, метою якого є запобігти можливим конфліктам та війнам на європейському континенті через політико-економічну інтеграцію на основі загальних цінностей та інтересів країн-членів. Євросоюз використовує культурний та культурно-політичний вплив, щоб замінити збройні конфлікти конкуренцією, і має розгалужену систему м'якої сили, включаючи академічні та аналітичні центри, громадське суспільство та державні інститути, такі як Британська Рада, Інститут Гете та Франкофонія.

Фонди, які фінансуються партіями, такі як Friedrich Ebert Stiftung, Konrad Adenauer Stiftung та Friedrich Naumann Stiftung у Німеччині, також

можуть бути використані як інструменти м'якої сили. М'яка сила ЄС розглядається відповідно до його внутрішніх законів та правил: якщо держава або компанія хоче співпрацювати з ЄС, вона повинна відповідати його законодавству. Європейська культура та привабливість, уявлення про надійність та економічну стабільність ЄС, м'який вплив політичних цінностей, спрямованість європейських політиків на співпрацю при вирішенні міжнародних проблем через залучення багатосторонніх інститутів, акцент на ненасильницьких методах вирішення конфліктів - це особливості м'якої сили ЄС у міжнародному співтоваристві, як підкреслює Дж. Най. [12]

Європейські цінності охоплюють різні складові, такі як дотримання прав і свобод людини, толерантність до етнічних і релігійних різниць, вирішення конфліктів мирним шляхом, створення економічної та політичної стабільності на основі громадської солідарності та забезпечення безпеки. Ці цінності спільні для всіх країн, що є частинами Європейського Союзу, і впливають на глобальний соціум. Досвід міждержавної економічної та політичної інтеграції Євросоюзу є ключовим інструментом культурно-інтелектуального впливу на країни та регіони. Феномен наднаціональності в ЄС є унікальним явищем у світі та пов'язаний з трансформацією політичних систем європейських країн завдяки їхній участі в процесі регіональної інтеграції. Цей феномен реалізується через інституції Євросоюзу та принцип субсидіарності, що передбачає розподіл повноважень та компетенцій між акторами на різних рівнях влади.

Незважаючи на процес євразійської інтеграції, запитання про те, що таке російський проект розвитку на пострадянському просторі залишалося невирішеним. Основна ідея полягала в тому, що об'єднання навколо Росії було вигідним з економічної точки зору, але привабливість цього проекту

порівняно з західним була проблематичною, особливо в випадку з Україною, яка мала тісні економічні зв'язки з Європою і прозахідну еліту. Російський проект не мав іншого ціннісного змісту, що дозволило б м'якій силі Росії діяти в інших сферах. Українська ситуація обеззброювала Москву, оскільки вона не могла запропонувати нічого нового, відмінного від старої формули «економіка + контакти між елітами». Ідея культурного проникнення на пострадянському просторі була в повітрі з 2007-2008 рр. і включала створення фонду "Русский мир" і Федерального агентства у справах співвітчизників, які проживають за кордоном (Россотрудничество). [13]

Російська православна церква почала активно обговорювати тему "триєдиної православної Русі" і цей дискурс був легітимізований в Росії під час передвиборчої кампанії Володимира Путіна. Ця ідея зосереджувалася на тому, щоб Москва стала лідером на території колишнього Радянського Союзу, не претендуючи на глобальне лідерство. Цей підхід, який відкрито позиціонувався як альтернатива західному проекту, почав проектуватися на Україну з 2008 року і спричинив міжцерковний конфлікт. Російське світське та церковне керівництво висунули ідею нерозривного культурного простору, де Україна стала важливою частиною цього простору. На відміну від цього, для України рух на захід був пов'язаний з розбудовою національної держави та створенням єдиної помісної української церкви.[14]

Російська Православна Церква стала головним провідником цього курсу з Москви. Однією з основних мет Патріарха Кирила було зміцнення релігійних та культурних зв'язків з Україною. Він часто відвідував Київ та заявляв про бажання вивчити українську мову, навіть висунувся план перенести патріарший престол до Києва, щоб зберегти Україну як сферу культурного впливу Росії. Росія використовувала конфесійно-церковний

фактор як інструмент своєї політики щодо України, зокрема для привласнення українського історичного минулого та дестабілізації суспільства та політичної ситуації в Україні.

Якщо взяти до уваги той факт, що і Українська і Російська православні церкви – це набагато більше, ніж звичайні громадські організації, формально незалежні від держави, то стає зрозумілим, що йдеться про формування нового механізму реалізації Москвою своєї м'якої сили. Цей проект зіткнувся з об'єктивними труднощами, оскільки церква в сучасному світі – це особливий інститут зі своїми інтересами, які часом сильно відрізняються від світських. Також його доводилося здійснювати в ситуації, коли багато чого було вже згаяно.[15]

Слід зазначити, що західна м'яка сила вже має глибокі коріння в Україні на цей момент. Українці все ще дуже високо цінують ідею успішного та інтегрованого у Захід України, що здійснить пострадянську мрію. Один покоління вже виросло в умовах культурного та інформаційного домінування Заходу, і їх не можна було індоктринувати за кілька років новими орієнтирами. Політичні та ділові еліти, включаючи східні, які мали більшу культурну та психологічну близькість до Росії, часто віддалялися від Росії на користь Заходу. Росія недооцінила потенціал українського руху у протилежному напрямку та переоцінила надійність культурних та історичних зв'язків між народами.

Росія не могла успішно використати м'яку силу в Україні, оскільки втратила своє лідерство на пострадянському просторі і не мала власного проекту розвитку. Навіть якщо було виділено достатньо коштів для максимізації впливу на українську громадську думку, було неможливо наповнити ці канали. Курс України на Захід був взятий, і навіть у проросійських регіонах понад чверть населення підтримувало його. У масовій свідомості українців не було чіткої кореляції між належністю до

російського культурного поля і політичною лояльністю Росії. Реалізація російської м'якої сили в Україні була ускладненою наявністю національного проекту державного будівництва, який відторгав російський культурний вплив. Україна сприймала будь-який латентний російський вплив як загрозу, тому культурна експансія Росії виявилася серйозно ускладненою. [16]

Російська політика була заснована на ігноруванні м'якої сили Заходу, який витратив значні ресурси на підтримку позитивного іміджу своїх країн за допомогою фондів, неурядових організацій, культурних та освітніх обмінів. Відсутність консолідованої влади в Україні не дозволила підтримати проросійський чи проєвразійський напрям під час демонстрацій після припинення переговорів щодо Угоди про Асоціацію. За допомогою широкого спектру інструментів, Захід успішно створив привабливий образ, який за допомогою емоційного впливу на громадську думку зробив усі прагматичні аргументи Росії неефективними. [17]

Якщо розглядати політику Російської Федерації щодо регіональної безпеки та співробітництва в Європі за останні десятиліття, то можна стверджувати, що створення та підтримка квазідержавних утворень пов'язується з потребою вирішення таких завдань: 1) отримання власної зони впливу в конкретному субрегіоні або регіоні загалом; 2) забезпечення можливості здійснення агресії проти інших держав під прикриттям «народної боротьби» або від імені створеного маріонеткового режиму; 3) створення нестабільності на прикордонних територіях з метою нівелювання впливу інших держав чи міждержавних об'єднань; 4) зменшення впливу на власні кордони та територію РФ цивілізаційних норм та цінностей інших держав чи міждержавних об'єднань, що можуть не відповідати російській політиці. [18]

Одночасно можна говорити про розвиток алгоритму створення штучних політичних режимів та квазідержавних структур, який є складовою деструктивної стратегії Росії на європейському континенті. Росія використовує інструмент місцевих найманців для формування новопроголошених республік, що дозволяє досягти кількох цілей одночасно, зокрема політичних та пропагандистських. Шляхом використання кримінальних, маргінальних та парамілітарних груп, Москва намагається створити ілюзію нової соціальної маси з особливою політичною ідентичністю, що може сигналізувати про передумови для формування окремої влади чи політичного режиму. Крім того, формуються і розповсюджуються переконання, що новоутворений політичний режим чи влада є повноцінними і реально правлячими на окресленій місцевості, та пропагується міф про "стабільність" і "надійність" режиму, що забезпечується формуванням бутафорних збройних сил. Крім того, використання різного роду кримінальних, маргінальних та терористичних груп під маркуванням "місцеве населення" спрямовується на формування міфу про те, що конфлікт є виключно "громадянською війною", а не національно-визвольною боротьбою держави-жертви проти держави-агресора.[19]

Підсумовуючи висловлене вище, можна зробити наступні висновки:

1. Сучасна європейська політика Російської Федерації, включаючи політику в галузі регіональної безпеки, базується на підході "жорсткої безпеки", що історично відповідає категоріям, що використовували імперіалістичні держави у XVIII-XIX століттях, таких як перерозподіл сфер впливу, територіальні захоплення і розширення кордонів держави за допомогою війни, та захоплення ресурсів.

2. Один з ключових інструментів, які використовує РФ для досягнення зовнішньополітичних цілей - це «м'яка сила», проте вона не містить у собі конструктивно-інтегруючого навантаження і не забезпечує моделі соціальної інтеграції та організації влади для наслідування іншими. Будь-які наявні інструменти зовнішньої політики, що позначені терміном «м'яка сила», спрямовані на формування різноманітних осередків нестабільності в межах панєвропейського політичного ареалу, з метою породження загальноевропейського хаосу для зміни існуючого балансу сил і міжнародного порядку в цілому, і приховано підпорядковані воєнним цілям і завданням держави, що мають бути досягнуті у середньостроковій або довгостроковій перспективі.[20]

3. Сучасний характер і спрямованість інструментарію «м'якої сили» Російської Федерації на європейському континенті дозволяють говорити про фактичне перетворення її на носія «брудної сили» в Європі, а саме – держави, що у задоволенні власних потреб і інтересів вдається до зміни внутрішнього і зовнішнього становища чи політики інших держав шляхом використання як силових (збройних), так і несилових (невоєнних) методів і засобів, що несуть явно дестабілізуючий і руйнівний характер для регіональної чи глобальної системи міжнародних відносин в цілому. [21]

Сучасний світ стикається з багатьма кризами, які впливають на Європейський союз як зсередини, так і ззовні. Є значні проблеми з координацією та солідарністю в ЄС, а дебати про спільну зовнішню та безпекову політику ведуться на національному та наднаціональному рівнях. Основна проблема полягає в тому, що формування європейської наднаціональної політики відбувається при відсутності єдиної європейської громадянської спільноти. Різні національні ідентичності

країн-членів та слабка єдність ведуть до непорозумінь. Національні уряди, які мають значний вплив на спільну зовнішню політику ЄС, не завжди зацікавлені в її повному виконанні. Проблеми гармонізації між різними інституціями Євросоюзу також є джерелом протиріч. Потрібно спочатку вирішувати наявні проблеми, а потім працювати над новими проектами, проте їх масштабність не забезпечена безліччю причин.

2.2. Соціальні мережі як дієвий інструмент зовнішньополітичного впливу (на прикладі Російської Федерації)

Місце та роль м'якої сили в зовнішній політиці Російської Федерації є важливим аспектом розуміння її стратегії та методів впливу на міжнародну сцену. Росія використовує м'які сили, такі як культурна дипломатія, медіа, економічні відносини та інші інструменти, для забезпечення своїх інтересів та впливу на інші держави.

Проте, одним з нових та дієвих інструментів зовнішньополітичного впливу є соціальні мережі, особливо в контексті Російської Федерації. Росія використовує соціальні мережі як потужний засіб для маніпулювання громадською думкою, поширення пропаганди, створення дезінформації та впливу на внутрішні політичні процеси в інших країнах.

Розвиток соціальних медійних платформ вплинув на формування зовнішньополітичної комунікації держави, і цей процес можна поділити на декілька етапів. У першому етапі (у середині 90-х років XX ст.) з'явилися політичні інформаційні ресурси в Інтернеті, включаючи електронні версії засобів масової інформації, веб-сайти державних, політичних та громадських установ, а також перші соціальні мережі, які були призначені для зв'язку груп осіб зі специфічними інтересами. Головною метою таких ресурсів було інформування громадськості про політичні, економічні та соціальні проблеми розвитку держави. На другому етапі (на початку XXI

ст.) мережа Інтернет стала інструментом внутрішньої та зовнішньополітичної комунікації, сприяючи появі «віртуального політичного простору», в якому діють «віртуальні спільноти», що об'єднуються спільними політичними та ідеологічними ознаками.

У своїй праці «Багатство мереж: як трансформуються соціальна продуктивність ринків та свободи [22], американський дослідник Й. Бенклер зазначає, що Інтернет мережа може мати позитивний вплив на розвиток громадянських відносин в цілому та мас-медіа зокрема. Це пов'язано з тим, що мережеві системи комунікації сприяють появі різноманітних потоків інформації, трансформуючи структуру мас-медіа та знижуючи вартість її поширення. Розвиток соціальних медійних платформ також сприяє зростанню політичної та громадської активності населення держави, оскільки дискусії в мережі Інтернет створюють онлайн-простір, де члени спільноти можуть співпрацювати, обмінюватися політичними поглядами, здійснювати функції громадського контролю над діями органів державної влади. У контексті існування авторитарного режиму в державі такі мережеві комунікації дозволяють формувати «незалежні ідеї» щодо можливого розвитку країни, знаходити однодумців не лише в межах національних кордонів, отримувати та поширювати різноманітну інформацію та сприяти формуванню громадсько-активного населення, здатного здійснювати активну діяльність не лише у віртуальному, але й у реальному середовищі.

Багато дослідників, як російських, так і зарубіжних, займаються дослідженням проблем впливу російських соціальних медійних платформ на політичну комунікацію держави. Серед них можна виділити дослідження, проведені вченими Гарвардського університету, які були названі «Публічний дискурс у російській блогосфері: аналіз політики та мобілізації в Рунеті»[23], а також дослідження Інституту Миру США щодо

впливу сучасних медіа (блогів) на розвиток політичних комунікацій у світі. Крім того, російська компанія «Яндекс» щорічно видавала інформаційний бюлетень «Блогосфера російського Інтернету».[24] [25]

Згідно з даними, які надає служба Яндекс (blogs.yandex.ru) [24, 25], у 2016 році російською мовою було створено більше 1,150,000 блогів, з більш ніж 80 мільйонами записів, з яких лише 46% були активними. Однак, весною 2019 року, було створено вже 7.4 мільйона блогів, з яких 6.9 мільйона - особисті щоденники і понад півмільйона - співтовариств. Таким чином, активність російської блогосфери в Інтернеті зростає більше ніж у шість разів протягом трьох років. У 2016 році російські блоги становили всього 2% світової кількості, тоді як у 2019 році відбулося зростання до 5%. Російською мовою створюється від 7% (2016) до 12% (2019) записів порівняно з іншими мовами, хоча середня частота публікацій російськомовних блогерів в три рази вища, ніж у західних.

В 2016 році російськомовні блоги переважно розміщувались на 14 блог-хостингах, серед яких VK.com, LiveInternet.ru, Blogs.mail.ru і Diary.ru. Загалом, 38% російськомовних блогів були розміщені на зарубіжних блог-хостингах. У 2019 році 70% усіх російськомовних блогів і 76% активних блогів були розміщені на чотирьох сервісах: VK.com, Blogs.Mail.ru, Ya.ru і LiveInternet.ru. Щодо географії блогів, то російськомовна блогосфера є транснаціональною - користувачі Інтернету з понад 90 країн світу ведуть щоденники російською мовою.

Отже, соціальні медійні платформи використовуються як інструмент зовнішньої комунікації, що дозволяє країні інформувати світову громадськість про її внутрішні та зовнішні справи. Люди, які активно створюють зміст на цих платформах, виконують не лише роль журналістів-коміків, а й діють як аналітики та експерти, чиї думки публіка приймає до уваги. Наприклад, за даними опитувань компанії «Pew Internet Research»,

34% американських блогерів вважають свої щоденники формою журналістики. Щодня російською мовою створюється приблизно мільйон записів, серед яких близько 300 тисяч постів та 700 тисяч коментарів, а близько 25% з них присвячено соціально-політичним питанням.

Отже, у період з травня 2015 року по вересень 2020 року вчені з Гарвардського університету провели дослідження російської блогосфери за кількома категоріями, зокрема: суспільно-політичної, регіональної, культурної та інструментальної. Для дослідження було відібрано 11 792 найпопулярніших блогів з майже мільйона досліджених, на основі яких було створено карту блогосфери, що називається «Ядро дискусій». Крім того, вчені провели аналіз частоти вживання слів в залежності від типу блогів та їх популярності серед звичайних користувачів. «Ядро дискусій» складається з чотирьох основних мережевих тем, а саме: політичного і суспільного дискурсу (кластер, який зосереджений на новинах), регіональної зони (зокрема країни СНД), «інструментальної» зони (яка відображає поширення замовленої інформації) та зони культури. З усіх виділених кластерів особливу увагу слід звернути на ті, в яких найбільше обговорюються політичні питання та демонструється соціальна та політична активність в Росії [24]:

- У цьому кластері блогерів зосереджена увага на перекладі та коментуванні повідомлень англomовних веб-сайтів новин, таких як New York Times, Washington Post, Wall Street Journal, The Guardian і BBC. Це стосується переважно блогерів з Росії (62,3%), але до цього кластеру також входять блогери зі США та Ізраїлю (приблизно 8%), а також з інших країн світу. Особливістю цього кластеру є те, що його представники - фахівці у своїй сфері, з середнім віком 37 років, такі як професори, вчені, перекладачі, журналісти тощо. Вони є лідерами думок, з якими політичні,

державні та громадські структури повинні співпрацювати з метою просування своїх інтересів. Цей кластер можна охарактеризувати як суспільний дискурс, заснований на міжнародних мас-медіа.

- У кластері націоналістів зосереджені російські блогери різних націоналістичних спрямувань, включаючи представників демократичної опозиції, молодіжних угруповань, політичних і соціальних груп. Основним суспільно-політичним рухом, пов'язаним з цим кластером, є боротьба проти нелегальної імміграції, але він також включає любителів історії з по-мірними політичними поглядами. Аудиторія кластера складається переважно з російських (74,6%) та українських (11%) чоловіків.
- Кластер соціальних та екологічних активістів об'єднує соціальні та екологічні рухи в Росії, а також добродійні організації, що займаються охороною історичних пам'яток. У цьому кластері переважає жіноча аудиторія (66,7%), що відрізняється від загального розподілу (67,3% чоловіків і 32,7% жінок). Інформаційні ресурси, що найбільше користуються популярністю, це веб-сайти vashne.net, charity.ru та avtonom.org, які пропагують ідеї екологічних та соціальних протестів.

Іншим каналом соціально-медійної комунікації, який можна використовувати для зовнішньої політичної співпраці, є популярна платформа YouTube або її російський аналог RuTube.ru для обміну відеоконтентом. Тут розміщені відеоролики різної тематики: розважальні, гумористичні та політичні, як комерційного походження, так і від приватних виробників. Політичні відеокліпи на цих платформах зазвичай присвячені проблемам корупції, свободі слова, зловживанню владою правлячої еліти, націоналістичним питанням, а також екологічній ситуації в містах та країні в цілому.

З урахуванням поточної політичної ситуації в російськомовному Інтернеті, владні кола Росії активно використовують соціально-медійні канали для зв'язку зі своєю внутрішньою та зовнішньою аудиторією. Зокрема, для презентації інтересів президента РФ було створено такі ресурси: news.kremlin.ru («Президент Росії / Новини»), де публікуються новини, виступи, стенограми, документи про діяльність глави держави, інформація про подорожі та візити, телеграми, фото та відео; дискусійна платформа глави держави на одному з популярних блог-сайтів «Instagram»; офіційний канал Президента РФ в соціальній мережі «Twitter» з назвою @KremlinRussia та англomовна версія @KremlinRussia_E; та офіційний канал Президента РФ на відеохостингу «YouTube»[26]

У червні 2011 року Міністерство закордонних справ Росії створило офіційні облікові записи у соціальній мережі «Twitter» на російській (MID_RF) та англійській мовах (MFA_Russia) з метою поширення інформації про зовнішню політику Росії та висвітлення позиції держави з актуальних проблем розвитку міжнародних відносин. Головним завданням дипломатичного «Twitter'i» стала публікація анонсів заходів за участю керівництва російського зовнішньополітичного відомства, а також цитат з виступів міністра закордонних справ та його заступників. МЗС Росії очікувало, що новий ресурс зможе зацікавити широку аудиторію, зокрема росіян, які перебувають за кордоном. Крім того, користувачі мали змогу отримувати інформацію на мобільні телефони та комунікатори, що стало особливо актуальним у надзвичайних ситуаціях. Вибір соціальної мережі «Twitter» для реєстрації зовнішньополітичного відомства пов'язаний з активним розвитком цієї медійної платформи, яка стала важливим каналом поширення інформації про події на Близькому Сході та в Східній Європі.

Російськомовні соціальні медійні платформи, переважно розташовані за кордоном і не підлягають прямому державному контролю. Однак, за

наявності офіційних акаунтів державних структур, можливі спроби непрямого впливу на цю сферу. Інформаційні ресурси, що використовуються російськомовними блогерами для висвітлення політичних та зовнішньополітичних питань розвитку Росії, переважно мають закордонне походження. Основна увага зосереджена на контролюючих функціях дій керівництва держави. Деяка частина російськомовної блогосфери використовується не тільки для обговорення політичних проблем і критики урядових дій, але й для мобілізації політичної і соціальної діяльності, що сприяє активізації урядових структур у мережі Інтернет. З огляду на сучасний розвиток соціальних медійних платформ складно точно оцінити вплив російської політичної блогосфери на політичне життя держави. Для дослідження ефективності мережевих засобів соціальних рухів та аналізу «кіберпростору» як елемента соціально-політичної системи потрібні подальші дослідження. Кіберпростір має вплив на всі сфери життєдіяльності людства.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що використання соціальних мереж Росією для створення фейкових акаунтів, поширення неправдивої інформації, маніпулювання суспільною думкою та впливу на виборчі процеси стало важливим інструментом для розширення м'якої сили та здійснення зовнішньополітичного впливу Російської Федерації. Це свідчить про нову реальність сучасної зовнішньої політики, де використання технологій та інформаційних засобів стає ключовим елементом стратегії держав у боротьбі за вплив на світовій арені. Така практика вимагає уваги та заходів соціальних мереж, країн та міжнародної спільноти для захисту від дезінформації, підриву демократичних процесів та збереження недоторканості суверенітету.

2.3. Співвідношення «м'якої сили» з гібридною реальністю

В епоху глобальних викликів і загроз, світ переживає новий етап геополітичного протиборства між провідними країнами світу за ресурси, комунікації, ринки збуту, розширення сфер впливу та інше. Можна спостерігати коли в сучасних умовах основним механізмом геополітичного протиборства стають «гібридні війни», як інструмент впливу на світовій арені. Саме «гібридна війна», є певним феноменом який і включає в себе засоби м'якої, жорсткої та розумної сили. І для кращого розуміння того, яка сьогодні реалізуються данні механізми, необхідно детально розглянути приклади використання так званої гібридної війни у світі та Україні.

Сьогодні в області розуміння і осмислення війни переважає фактор, що обумовлює вторинність завдань окупації території противника і захоплення ресурсів у порівнянні із завданням встановлення стратегічного, всеосяжного контролю над свідомістю населення країни-мішені і отримання повної влади над майбутнім завойованого держави. Арсенал зброї фізичного знищення противника доповнюється технологіями його символічного знищення, спрямованими на духовні, ціннісно-мотиваційні сфери діяльності людей.

Розвиток глобалізації та інформаційно-технологічної революції поряд з удосконаленням засобів збройної боротьби на початку третього тисячоліття сприяло появі суб'єктів війни, які можуть бути легітимними і нелегітимними, рівнозначними і нерівнозначними один одному і поряд з військово-силовими способами боротьби використовувати непрямі невійськові дії.

Арабська весна – це типовий приклад ідеально спланованої та проведеної гібридної війни. Головною метою якої було примирення або підризу державності та зміни влади, для приведення до влади

маріонеткової влади. Ця мета була зумовлена, по-перше тим, що на просторі Близького Сходу і Магрибу знаходяться країни, що володіють істотними запасами вуглеводнів та по-друге, політична стабільність цих країн та нелояльність їх влади до країн Західного світу, у т.ч. до США, що не дозволяло поширити свій гегемоністичний вплив на Близький Схід. Ще до вдалого повалення режиму Саддама Хусейна у 2011 році після Іракської війни, було зрозуміло, що на хиткій лояльності Іраку на Близькому Сході далеко не підеш. Тим паче, такі країни як Сирія, Іран, той самий Ірак, Єгипет, Лівія та ін. не тільки вагомий вплив у регіоні і навіть у світі, економічний вплив через енергоресурси, та мали тісні і дружні стосунки з РФ, і про будь яку лояльність до країн Заходу навіть не йшла мова. Саме тому, головною метою було не стільки прихід лояльної влади, скільки підриз та виведення країн Сходу з геополітичної гри та унеможливлення поширення впливу Росії на Близькому Сході, яка мала амбіції повернути ті позиції, які раніше займав СРСР.

Зрозуміло, ніяке соціальне перетворення не може бути здійснено без певних об'єктивних передумов, найчастіше-корупції у владних структурах, бідності частини населення (іноді - значної частини), інших проявів соціальної несправедливості. Проте, надзвичайна послідовність, «кучність» ланцюжка «революцій» Арабської весни змушує припускати значну роль зовнішнього впливу на політичний процес в країнах Магрибу та Близького Сходу, що базується, підкреслимо ще раз, на об'єктивно існуючому соціальному невдоволенні населення. А зараз розберемося як усе проходило на практиці.

Початок Арабської Весни в Сирії поклало самоспалення Хасана Алі Акле. По аналогії з Тунісом це викликало бурю невдоволення діючою владою і закликами до протесту. Як і в попередніх країнах в цих протестах були надто ефективними соціальні мережі, де ефективно координували

свої дії протестувальники. В соцмережах закликали сирійців вийти на вулиці в «День гніву», але це не відбулось. Варто відзначити, що як партія БААС, так і сам Президент і можливо цей факт є визначальним, чому в цей день масових протестів не відбулось. Сам Башар Асад був впевнений, що його фігура як президента, так і взагалі сама Сирія може бути захищена від ефекту «доміно». Рівень популярності владних структур був значно вище ніж у попередніх країнах. [37]

Головним чинником, який спонукав до порушення стабільності в країні, був етнічний фактор. Як і в інших країнах Арабського світу, племена виражали свою опозицію до офіційного уряду. Уряд Сирії намагався в березні попередити ескалацію протестів обіцянками реформ, зниження відповідальності за свободу вираження власної думки. Проте це не втішало демонстрантів, які всупереч всьому вимагали негайної відставки керівництва. У другій половині березня протестами були охоплені більшість крупних міст Сирії, зокрема найбільші міста Дамаск та Алеппо. Багаточисельним мітингом в Сирії був в провінції Дар'я, де зібрались близько 100 тисяч демонстрантів. Проте під час протистояння загинуло близько 70 представників як з тієї так і з іншої сторони.

Сам Башар Асад закликав населення до стриманості в свої формах протесту. Не раз він заявляв про те, що він є гарантом стабільності світського укладу життя в країні, а його супротивники на політичній арені є не більш, ніж ісламістськими радикалами. Як показали події в майбутньому, в його словах була частинка правди. На першому етапі протистояння уряду та опозиції, до демонстрантів приєдналися активісти організації «Браття мусульмани». Вона була заборонена на офіційному рівні, та вони діяли через підпілля. Все те, що відбувалось після ряду протистоянь між силовими структурами та демонстрантами опозиції можна віднести до боротьби в одній політичній структурі, однак після

того, як незабаром було проголошено альтернативні органи влади, під керівництвом опозиції, це переросло в громадянську війну [38].

Сирійська війна 2011 – 2017 років стала по справжньому гібридною війною «нового типу», в якій вперше асиметричні елементи відіграють вирішальну роль. Її вже називають «війною проксі» – настільки вагому роль відіграють в ній ведені сили. В силу того, що на території Сирії зіткнулися інтереси просто неймовірного числа зовнішніх гравців – США, Ізраїлю, Туреччини, Ірану і монархій Перської затоки, - картинка сирійських проксі на сьомому році конфлікту вражає своєю строкатістю і різноманітністю.

Практично кожен із зовнішніх учасників сирійського цивільного конфлікту на сьогоднішній день обзавівся своїми проксі. При спробі аналізу та обліку різних «вільних армій» або «фронтів звільнення чогонебудь від кого-то» основним питанням є не те, якою політичною позицією вони дотримуються і що декларують, а то, звідки те чи інше угруповання отримує фінансування, зброя, розвіддані, а іноді і авіаційну підтримку.

По-друге, сирійський конфлікт, мабуть, є одним з перших в історії людства, в рамках якого один з проксі, вже згадане «Ісламська держава», зміг домогтися квазідержавній суб'єктності, ніж чимало налякав своїх лаяльководів. Більш того, звірині методи ведення війни з боку ІД змусили його покровителів буквально наввипередки відхрещуватися від власних заяв і знищувати документи про свої зв'язки з ІД – настільки кричущими виявилися сюжети «боротьби за свободу Сирії та Іраку», які «Ісламська держава» почало транслювати на весь мир.

Ну і, по-третє, за винятком «Ісламської держави» і «Джебхат-ан-Нусра» також запламувала себе прямим зв'язком з мережею «Аль-Каїда», практично всі сирійські проксі використовуються іноземними державами для легітимації своєї військової присутності на території Сирії. Для

Туреччини це територія, захоплена під час військової операції «Щит Євфрату»; для Ізраїлю – південна провінція Дар'я; для монархій Перської затоки – джихадистська Ідліб; для США – територія компактного проживання курдської меншини в Сирії, останнім часом значно розширена на південь [39, с. 63].

При цьому, звичайно ж, ніякої реально визнаній міжнародній легітиматії всі ці територіальні захоплення не мають: жоден з документів ООН або міжнародного співтовариства не визнає ні «Ісламська держава», ні курдську «незалежність», ні, тим більше, фактичне захоплення бандами бойовиків- проксі провінцій Дар'я і Ідліб [40 с. 38 – 39].

Зрозумілим чином, ні турецьким військам в Аль-Бабі, ні американським спецназівцям в курдській Рожаве, ні катарським, ізраїльським або саудівським проксі в Дар'я або в Ідлібі ніхто таких дозволів не видавав. Всі ці збройні підрозділи - а то й відкрито грабують населення банди – знаходяться на території Сирії без будь-яких прав, за винятком права грубої сили. В силу цього кінець громадянської війни в Сирії, який стає досить імовірним після військового розгрому «Ісламської держави», знову поставить питання сирійського суверенітету над Ідліб, Да'я і над всім північчю Сирії.

Навіть після завершення громадянської війни, Сирія буде на досить довгий термін виведена з геополітичної гри. Лише можливість розміщення на її території військових баз, дає їй кілька балів геополітичної привабливості, саме чому РФ і підтримує режим БашараАсада та вже сьогодні розміщує свої кораблі та літаки в Тартусі та Хмейміні відповідно.

Підводячи підсумки можна сміливо сказати, що Арабська війна – це нове ім'я сучасної гібридної війни, коли знищення цілої держави може проходити без прямого військово-політичного впливу.

Аналізуючи особливості застосування гібридних війн у світі, а саме н прикладі «Арабської весни», можна сміливо сказати що це типовий приклад ідеально спланованої та проведеної гібридної війни. Головною метою якої було примирення або підризу державності та зміни влади, для приведення до влади маріонеткової влади. Ця мета була зумовлена, по-перше тим, що на просторі Близького Сходу і Магрибу знаходяться країни, що володіють істотними запасами вуглеводнів та по-друге, політична стабільність цих країн та нелояльність їх влади до країн Західного світу, у т.ч. до США, що не дозволяло поширити свій гегемоністичний вплив на Близький Схід. В цілому ця спланована війна досягла певних успіхів, а саме посилення впливу США на Близькому Сході.

Отже, гібридна війна – це продукт глобалізації та інформаційно-технологічної революції. В сучасній війні на другий план відходить завдання окупації території противника і захоплення ресурсів. Натомість, встановлення стратегічного, всеосяжного контролю над свідомістю населення країни-мішені і отримання повної влади над майбутнім завойованого держави – головна мета національної стратегії провідних країн.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки дослідження, ми зробили висновок, що сучасна глобальна політика пройшла значну зміну у відносному баченні геополітичних стратегій та виникненні нового інструменту впливу – «м'якої сили».

В цій роботі було досліджено концепцію «м'якої сили» в глобальній політиці та її прояв у впливі Росії. В результаті аналізу літературних джерел та досліджень було встановлено, що «м'яка сила» стала новим інструментом впливу в політичній стратегії багатьох країн. Підсумовуючи підходи у вивченні «м'якої сили», можна сказати, що вона передбачає здатність держави впливати на глобальну громадську думку шляхом використання таких ресурсів, як глибина і привабливість цінностей і традицій національної культури, наукові та освітні досягнення, а також вміння переконувати у своїй правоті та здобувати симпатії різних верств населення з інших країн.

Дослідження показали, що Росія використовує «м'яку силу» в своїй зовнішній політиці, зокрема військовий дипломатію, культурну дипломатію, засоби масової інформації та інші засоби для просування своїх наративів.

Після аналізування того, що означає поняття «вплив» в політичному контексті, було встановлено, що вплив - це ненасильницькі дії політичного суб'єкта з метою зміни стану суспільства, інституту, окремої особи або держави. Влада є центральною категорією, яка визначає вплив, а вплив, в свою чергу, включає в себе владний компонент. Вплив може приймати форму переконання, тиску, примусу. Управління включає два компоненти: політичний інститут, який є носієм і втіленням політичної влади і містить механізм її використання, і політичний режим, який визначає порядок використання політичної влади та прийняття керівних рішень. Ці явища є

необхідними умовами та факторами здійснення політичного впливу, вони формують механізм впливу та містять в собі його особливі закони. Вивчаючи ці явища, можна зрозуміти закони політичного впливу та способи, за допомогою якого політики здійснюють свої дії.

Після дослідження потенціалу ресурсів та технологій «м'якої сили», було відзначено, що в сучасному світі, який стає все більш глобалізованим та інформатизованим, все частіше вирішення міжнародних проблем здійснюється шляхом застосування «м'якого» впливу. Це призвело до того, що багато країн переходять на нові національні зовнішньополітичні концепції та шукають ефективні способи досягнення своїх зовнішньополітичних цілей.

На мою думку, майбутні напрямки дослідження м'якої сили будуть піднімати питання впливу глобалізації на використання м'якої сили в міжнародних відносинах та геополітичних конфліктах, зокрема, у контексті розвитку нових форм та методів м'якої сили. Будуть аналізувати соціально-психологічних аспекти м'якої сили, зокрема, впливу на національні та міжнародні ідентичності, стереотипи та уявлення. Буде аналіз використання м'якої сили у міжнародних відносинах та геополітичних конфліктах, зокрема, у контексті відносин між Росією та іншими країнами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давидов Ю. Поняття "жорсткої" та "м'якої" сили в теорії міжнародних відносин / Ю. Давидов // Міжнародні процеси. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://surl.li/gwlah>
2. Кривонос Р. А. Політична енциклопедія / Кривонос Р. А., Моргентау Ганс., 2011. – 467 с.
3. Най Д. Розумна сила: есе / Джозеф Най. – Київ: Політична наука, 2012. – 206 с.
4. Книга Правителя області Шан. Переклад з китайської – Львів. – 392 с.
5. Richard O'Brien. Global Financial Integration [Електронний ресурс] / Richard O'Brien – Режим доступу до ресурсу: https://books.google.com.ua/books/about/Global_Financial_Integration.html?id=ZBS8AAAAIAAJ&redir_esc=y.
6. Royal Institute of International Affairs [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.jstor.org/publisher/riia>.
7. Charles Goldfinger. La Géofinance: Pour Comprendre La Mutation Financière [Електронний ресурс] / Charles Goldfinger – Режим доступу до ресурсу: <https://www.goodreads.com/book/show/4846053-la-g-ofinance>.
8. Кожан Н. А. Міжнародні економічні санкції як інструмент "Примусу до виконання контракту" (на прикладі Ісламської Республіки Іран) [Електронний ресурс] / Н. А. Кожан – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/gwlad>
9. Братко И. Економічна дипломатія в умовах глобалізації: загрози та виклики. [Електронний ресурс] / И. Братко – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.researchgate.net/publication/346474415> *Ekonomicna diplomacia v umovah globalizaciji zagrozi ta vikliki.*

10. Кухарик В. Сучасні тенденції розвитку міжнародної інвестиційної діяльності ТНК [Електронний ресурс] / В. Кухарик – Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/345961198_sucasni_tendencii_rozvitku_miznarodnoi_investicijnoi_dialnosti_tnk.
11. Наслідки запровадження санкцій для економічного розвитку Росії [Електронний ресурс] // Інститут економіки РАН. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.rescue.org.ru/publ_1_posledstviya-vvedennyxsankcij-dlya-ekonomicheskogo-razvitiya-rossii.
12. Шерп Д. Нові ризики війни / Джеймс Шерп [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : https://dt.ua/article/print/internal/novi-riziki-viyni-279542_.html;
13. Фонд "Русский мир" створено на виконання Указу Президента РФ від 21 червня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : URL: <http://www.russkiymir.ru/fund/thedecree-of-the-president-ofthe-russian-federation-on-creation-of-fund-russianworld.php#1>
14. Копійка В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / В. Копійка, Т. Шинкаренко ; КНУТШ, Ін-т міжнародних відносин. – К. : ІнЮре, 2001. – 448 с.
15. Карякин В. В. Военно-политические стратегии США и угрозы России : Аналит. обзоры РИСИ / В. В. Карякин ; под ред. д-ра социол. наук И. А. Романова ; Рос. ин-т стратег. исслед. – М. : РИСИ, 2014. – Вып. 2. – 32 с.; Комлева Н. А. Украинский кризис как элемент "тактики анаконды" / Н. А. Комлева [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступа : <http://www.space->

time.ru/assets/files/2-16.2014/2226-7271provst2-16.2014.13-komleva.pdf

16. Седляр Ю.О., Лимар М.Ю. «М'яка сила» Росії у контексті українськоросійських відносин // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Історія. – 2012. – Т. 171. – Вип. 159. – С. 63 – 69.
17. Вершинін А. А. Українська політика Росії: між м'якою і жорсткою силами / А. А. Вершинін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ogt-journal.com/jour/article/view/246>
18. Power in International Politics: Does the World Go Hard? [Ivanchenko V., Khromakov D., Margoev A., Sukhoverkhov K.] HSE-MGIMO group University Consortium Annual Conference October, 5–6, 2017 Washington DC [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу :
http://www.sant.ox.ac.uk/sites/default/files/universityconsortium/files/report_on_hard_and_soft_power_hse-mgimo_updated.pdf
19. Сапсай А. П. ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: «БРУДНА» СИЛА ПІД ЗНАКОМ СИЛИ «М'ЯКОЇ» [Електронний ресурс] / А. П. Сапсай – Режим доступу до ресурсу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pola/article/view/2937>.
20. Росія вже не застосовує "м'яку силу", лише пропаганду і шантаж [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3611877-rosia-vze-ne-zastosovue-maku-silu-v-evropi-lise-zalakuvanna-i-santaz-politolog.html>.
21. Гольцов А. Г. Геополітика Російської Федерації в пострадянському просторі [Електронний ресурс] / А. Г. Гольцов. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z
21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_met
a&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Npmaupp_2015_44
_5.

22.Кирилич В. Фактор «м'якої сили» в сучасних міжнародних відносинах / В. Кирилич. // Зовнішні справи: наук. журнал. – С. 12–13.

23.Benjamin J Bates. Yochai Benkler. The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom. [Електронний ресурс] / Benjamin J Bates – Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/227620958_Yochai_Benkler_The_Wealth_of_Networks_How_Social_Production_Transforms_Markets_and_Freedom.

24.Etling Bruce. Public Discourse in the Russian Blogosphere: Mapping RuNet Politics and Mobilization [Електронний ресурс] / Etling Bruce – Режим доступу до ресурсу: <https://dash.harvard.edu/handle/1/8789613>.

25.Блогосфера Рунета. Інформаційний бюлетень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://devakablog.livejournal.com/24482.html>.

26.Блог коммуникации бизнеса и потребителей [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.academia.edu/35076164/%D0%91%D0%BB%D0%BE%D0%B3_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B1%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%B0_%D0%B8_%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B9.

- 27.Офіційні мережеві ресурси Президента Росії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kremlin.ru/about/resources>
- 28.Тлумачний словник Дмитрієва [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://gufo.me/dict/dmitriev>.
29. Словник російськомовних термінів і понять з англійськими еквівалентами [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.auditoruim.ru
- 30.Соціологічний енциклопедичний словник. Російською, англійською, німецькою, французькою та чеською мовами [Електронний ресурс]. – 1998. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.encyclopedia.ru/cat/books/book/35084/>.
- 31.Сидоренко Е. В. ОСОБИСТІСНИЙ ВПЛИВ І ПРОТИСТОЯННЯ ЧУЖОМУ ВПЛИВУ [Електронний ресурс] / Е. В. Сидоренко – Режим доступу до ресурсу: https://bct.irk.ru/e_sidorenko_vliyanie/.
- 32.Гоменюк О. КОНЦЕПЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ [Електронний ресурс] / Оксана Гоменюк – Режим доступу до ресурсу: <http://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/93>.
33. Крисько В. Г. Етнічна психологія [Електронний ресурс] / В. Г. Крисько – Режим доступу до ресурсу: <http://socio.125mb.com/etnicheskaya-psihologiya-ucheb-posobie-dlya.html>.
- 34.Гаджиев К. С. Політологія (основний курс) [Електронний ресурс] / К. С. Гаджиев – Режим доступу до ресурсу: https://dut.edu.ua/uploads/1_702_55096398.pdf.
35. ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-163.html>.
- 36.Дейч Т. Л. "м'яка сила" Китаю в Африці: співпраця у сферах освіти та культури [Електронний ресурс] / Т. Л. Дейч – Режим

доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/myagkaya-sila-kitaya-v-afrike-sotrudnichestvo-v-sferah-obrazovaniya-i-kultury>

37. Витоки та сенс арабської революції [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
http://cliodynamics.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=287&Itemid=1.

38. Башар Асад: «арабская весна» принесла хаос [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://www.bbc.com/russian/international/2012/09/120921_assad_ara_b_spring

39. Коротаев А. Системный мониторинг глобальных и региональных рисков [Електронний ресурс] / Андрий Коротаев – Режим доступу до ресурсу:

https://www.academia.edu/43709271/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3_%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D0%B8_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B2_3_2012_%D0%90%D1%80%D0%B0%D0%B1%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B0_2011_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0

40. Давидов А. А. Арабские революции 2011 года [Електронний ресурс] / А. А. Давидов – Режим доступу до ресурсу:
https://www.academia.edu/23408485/%D0%90%D1%80%D0%B0%D0%B1%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B0_2011_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0